

در جست وجوی نخستین داروخانه مشهد

دواخانه‌های ارض اقدس به روایت تاریخ

هما سعادت‌مند |گذشته تانهوز، حکم شیشه عطر را دارد. حجره عطارهای قدیمی که انبان را یچه گیاهان معجزه گر دارویی شان، در هردم و یازدهمی، نفس را روح می دهدو جان را جلا باین همه، هرچه جهان پایه پای زمان پیش تر آمد، درد هاهم مثل زندگی تغییر شکل دادند. آن قدرکه برای بسیاری شان، دیگر عصاره هیچ گیاه یا معجون دست سازی کارگر نمی افتاد. جهان صنعتی اما با ساخت داروهای شیمیایی نه تنها در ا تسکین داد، که سرعت درمان هم افزایش یافت. همین است که در روز داروسازی سری زیم به کوچه پس کوچه های مشهد قدیم تا از نخستین داروخانه های مدرن شهر و تاریخی بنویسیم که نشانش را پایداز دوره قاجار جست و جو کرد.

● شریطخانه حرم مطهر رضوی، نخستین دواخانه مشهد

شهریور است. خیابان را از بر چرخ های ماشین انداخته ایم تادر حوالی میدان شهدای امروزی، سراغ چندداروخانه قدیمی را بگیریم؛ صحت، طوس، جوهرچی در خیابان نادری (چهارراه شهدا) که نامشان در چند اما نامه قدیمی آمده است. بافت تغییر شکل داده این قسمت شهر می گوید که همگی تخریب شده اند. باین همه، اگرچه عمر فهرست این نام هامتعلق به اول قرن چهارده است، باتوجه به اینکه پزشکی، قدمتی هزاران ساله دارد، تاریخ نخستین داروخانه ها یا به نوشته مکتوبات قدیمی، دواخانه های مشهد رانه در دل کوچه و خیابان های تغییر شکل داده امروزی، که باید ابتدا از سیاهه سندهای کاهی جست وجو کرد.

مصطفی لعل شاطری در پژوهشی باعنوان «نخستین داروخانه ایران» می نویسد: «اولین داروخانه به سبک مدرن، توسط شورین آلمانی، معلم داروسازی دارالفنون و داروساز مخصوص ناصرالدین شاه، در خیابان ناصرخسروتهران تأسیس شد. پس از این، داروسازان ایرانی به تقلیداز استادان خود درتهران وشهرستان ها اقدام به تأسیس داروخانه نمودند.» این سطر را بگذارد کنار این توضیح که در گذشته داروخانه هان به شکل عمومی و امروزی آن، که به صورت محدود در دل دارالشفا یا دارمانگاه هافرا داشتند، براین اساس شاید بتوان نخستین دواخانه مشهد را شریطخانه آستان قدس رضوی دانست که یکی از وظایفش، تهیه افسریه های گیاهی برای درمان بیماران بوده است. قدیمی ترین منبعی که به این موضوع اشاره کرده، عالم آرای امینی تألیف فضل... بن روزبهان خنجی است. وی در ذکر حوادث سال ۸۹۵ هجری قمری هم زمان با حکومت آوزون حسن آق قویونلو، از سرایت طاعون در تبریز خبر می دهد و به این امر اشاره می کند که شریطخانه خاصه، متعلق به دستگاه حکومتی آق قویونلو، برای مداوای بیماران وقف عام می شود.

● ایجاد داروخانه های شبانه روزی در مشهد

در سال ۱۲۹۲ خورشیدی کمبود داروخانه ووفور بیماری های مختلف، یک اتفاق مهم دیگر را رقم می زند و آن، ایجاد داروخانه های شبانه روزی در مشهد است. برابر خبری که در این سال منتشر شده است، کمیسیون حفظ الصحة پیشنهاد می دهد شش باب از دواخانه های رسمی ومجاز در هفته، یک شب تا صبح باز باشند و به نوبت کشیک دهند تا بیماران بتوانند در هر ساعت از شب که شده، برای خرید داروی مورد نیاز مراجعه کنند. خبرنویس این گزارش در ادامه اطلاعات خوبی از تعداد داروخانه های مشهد در این روزگار ارائه می کند

● داروخانه های مشهد در نیمه نخست قرن چهاردهم

براساس آمار نامه کتاب «مکتب شاپور»، مشهد در ابتدای قرن چهاردهم دارای ۲۴ داروخانه مدرن بوده است که بیشترین هادر خیابان های ارگ، پهلوی نادری قرار داشته اند. این تعداد در دهه ۴۰ و روزگاری که دکتر علی شریعتی، کتاب راهنمای خراسان را می نوشته است، به عدد ۱۸۵ تقلیل می یابد. اما نام هانشان می دهد که برخی از این داروخانه ها مانند صحت، نور، شمس وافشار از ابتدای قرن وجود داشته اند ولی بیشتر شان در دهه ۵۰ و پس از آن، تخریب شده و به خاطره ها پیوسته اند.

اداره صحه بلدیة در شهرریور ۱۳۰۷ خورشیدی تصمیم می گیرد برای رفع مشکل کمبود داروخانه، هر روز، تعدادی از آن ها را در مشهد شبانه روزی باز نگه دارد. روزنامه بهار می نویسد: «دایره صهیة بلدیة به برای فاهیت عامه داروخانه ها را ملزم نموده در لیالی مختلفه کشیک بدهند تا اشخاصی که شب محتاج به دوا می شوند، دچار اشکال نشوند.» این روزنامه در ادامه از ۲۷ داروخانه نام برده است که در طول هفته وبنابر برنامه ریزی از پیش نوشته شده، شب ها باز بوده اند.

● حواشی ایجاد داروخانه در مشهد

شلوغی داروخانه ها باعث می شده است بلیت نمایش ها، سبک ها و برنامه هایی از این نوع، در دواخانه ها به فروش برسد اما ماجرا به این شکل باقی نمی ماند و این شلوغی، زمینه سوء استفاده های فراوان دیگری را به ویژه برای دولت های خارجی مستقر در ایران مانند روس، انگلیس و آمریکا فراهم می کند. این موضوع را در دوخبر که به فاصله سه سال از یکدیگر چاپ ومنتشر شدند، می توان دید. یکی از جراید مشهد در ۱۱ دی ۱۲۹۹ خورشیدی درباره مر دی به نام مشهدی غلام مهدی افروسی

● نخستین داروخانه مدرن مشهد، ۱۲۰ساله است

اما اگر عطارها و حجره های خوش رنگ وپوشان را به عنوان نخستین داروفروشان کنار بگذاریم، داروخانه های مشهد به شیوه امروزی قدمتی هم عصر باتناج داری قاجارها دارند. این را برابر خبری که روزنامه در ۱۰ خرداد ۱۲۸۱ خورشیدی چاپ ومنتشر کرده است، می گویم. گویا حدود ۱۲۰ سال پیش، فردی به نام «ضیاءالاطباء» نخستین داروخانه عمومی به شیوه مدرن را که در آن روزگار به آن ها دواخانه فرنگی یادواخانه های جدیدنیز می گفته اند، در ارض اقدس تأسیس می کند که وصل به قراولخانه، جایی کنار حمام شاه بوده است. ادب که این خبر را با عنوان «دواخانه عمومی» تیت رزه است، می نویسد: «جناب میرزا محمد کاظم (ضیاءالاطباء) که طبیبی مجرب است، محض آسایش وراحت عامه نفوس وسکنه این شهر مقدس با کمال شرف ومفاخرت، دواخانه معتبری به رسم و ترتیب داروخانه های دارالخلافه طهران و سایر بلاد و مرزا سلطنتی عالم ایجاد کرده است و تمام دواهای ایرانی (داروهای گیاهی) و فرنگی (داروهای شیمیایی) را با اسباب وآلات متعلقه به فن طبابت وجراحی برای فروش در آنجا حاضر ومهیاموده

● وقتی داروخانه یک مطالبه عمومی می شود

پس از تأسیس نخستین داروخانه از ۱۲۸۱ تا ۱۲۸۵ خورشیدی، دو اتفاق رخ می دهد: نخست اینکه یک دواخانه انگلیسی در مشهد تأسیس می شود. پس از آن به دستور سید موسی حجازی*، مؤسس بیمارستان اعصاب وروان حجازی مشهد، ملقب به «طبيب اعظم» که در آن دوران طبیب دارالشفا بوده است، دواخانه و خود دارالشفا به د توسعه و بهبود وضعیت تعمیر و بازسازی می شود. ماجرای داروخانه ها به اینجا ختم نمی شود و نیاز به آن سبب می شود و کلای انجمن بلدی که حکم نمایندگان مردم را داشتند، این موضوع را به عنوان یک

که شرح آن چنین است: «این اطبا و دواخانه ها هم مثل دوا بر معارفی محدود به دولت شهر است و تقریباً یک ثلث شهر که نوغان و پایین خیابان باشد، از وجود دواخانه و طبیب مجاز محرومند. دواخانه هایی که به طر ز جدید ابر است و دارای اجازه افتتاح دواخانه هستند، ۱۰ باب است. از این عده فقط یک نفر دواساز معلومات شیمیایی دواسازی دارد و بقیه دوا های ساخته شده می فروشند و نمی توانند دوا یی ترکیب کرده و بسازند. در دو سال قبل، ترتیب دواخانه ها و اطبا اینجا خیلی در هم و برهم بوده، پس از ورود آقای امیراعلم به جدیت های متسا را به و ریاست معارف، افتتاح دواخانه و مطب ها محدود

تصویری از داروخانه خیابان راهن مشهد/ دهه ۴۰ خورشیدی

است. هر دوا یی را از مایع و جامد در پاکت وجعبه

یا شیشه مخصوص با مهر وامضای خود می فروشد و صامن صحت و درستی آن خواهد بود. باری، دواخانه هم برور در مشهد مقدس وصل به قراولخانه حمام شاه و مطب ایشان نیز در صحن جدید است. »

مطالبه عمومی مطرح کنند، موضوعی که گویا پیگیری آن هشت سال پس از تأسیس نخستین داروخانه در مشهد جدی می شود. جراید جمادی الثانی ۱۳۲۸ هجری قمری (۱۹ خرداد ۱۲۸۹ خورشیدی) در گزارشی از تشکیل انجمن بلدی ارض اقدس وموضوعات پیگیری شده در آن می نویسند: «از خیالی که در تأسیس دواخانه های محلی در شهر دارید مودا کره آن را امروز در حضور ریاست دفتر ایالتی در انجمن محترم نموده بودید، اطلاع حاصل شد. ایالت این مطلب را اصولاً تصویب می نماید ولی لازم است قبلاً با ملاحظه اطراف مسئله ترتیب تشکیل این دواخانه را مفصلاً بنگارند،

نمونه ای از یک نسخه تاریخی

● باب شدن نسخه های تاریخ دار

پیشگیری از فروش غیرقانونی دارو در ادامه همچنین سبب ایجاد نظم وانضباط در خرید و فروش داروهای تجویزی می شود؛ زیرا کمیسیون حفظ الصحة بلدیة (اداره بهداشت شهرداری) در سال ۱۲۹۸ خورشیدی قانونی وضع و همه اطبا را ملزم می کنند که در نسخه های خود تاریخ معین بگذارند و اخواه هم نسخه بدون تاریخ نیچند. همچنین در صورت لزوم به تجدید نسخه، تاریخ را نیز با لفظ «تجدید شود» قید کنند.

● برگزاری امتحان دواسازی در مشهد

برگزاری امتحان دواسازی برای رفع مشکل کمی داروخانه، راهکار دیگری است که در مشهد اجرایی می شود تا چنانچه فردی تحصیل کرده یا یکی از عطار های قدیمی ومجرب از آن سر بلند بیرون آمد، اجازه تأسیس داروخانه را باو بدهند. نخستین این امتحان هادر ارض اقدس، مرداد ۱۳۰۷ خورشیدی برگزار و اطلاع رسانی می شود. این امتحان البته شروطی هم داشته که جریده از آدی مفاد آن را ثبت کرده است: «راجع به امتحان دواسازی، برطبق مقررات وزارت جلیله معارف و اوقاف، جلسه امتحان دواسازی روز دوشنبه پنجم شهریور ماه در اداره ایالتی معارف خراسان تشکیل می شود. داوطلبان باید اولاد در جلسه هیئت ممحنین ثابت نمایند لا اقل پنج سال متوالی در دواخانه معتبری مشغول دواسازی بوده اند تا برای امتحان پذیرفته شوند. ثانیاً موارد نه گانه زیر را امتحان بدهند: شیمی عمومی (فلازات وشبه فلازات)، شیمی آلی، شیمی بیولوژیک، فیزیک عمومی، تاریخ طبیعی عمومی خصوصاً علم نباتات، فارماکولوژی، حفظ الصحة وحیوان شناسی، میکروب شناسی، زبان فرانسه یا انگلیسی.» پس از این امتحان هایی شبیه به این، هر ساله برای داروسازان بر گزار و نتیجه در مطبوعات اطلاع رسانی می شده است. برای نمونه، روزنامه آزادی در تیر ۱۳۰۹ خورشیدی خبر می دهد که امتحان دواسازی به صورت کشوری برگزار شده و از ۵۹ داوطلب، فقط ۱۳ نفر قبول شده اند که میرزا محمد علی خان کیکیاوی تنها فرد خراسانی آن است.

درنگ

روایتی منتشر نشده درباره یکی از داروخانه های قدیمی مشهد که تا همین چند وقت پیش روی پا بود

داروگرها؛ از شغل تا فامیلی

محمد کامران انام خاندان «داروگر» در مشهد با ساعت های حرم مطهر رضوی گره خورده و آن طور که در اسناد و تاریخچه حرم آمده است و دیگران روایت کرده اند، این خانواده تا مدت ها وظیفه نگهداری و کوک کردن و رتق وفتق امور ساعت های حرم را به عهده داشته اند و میراث آن ها بعدها به دیگران منتقل می شود اما شاید کمتر کسی بداند که خاندان داروگر از اولین کسانی بوده اند که در مشهد داروخانه های مدرن را راه اندازی کرده اند و اصلاً به همین دلیل است که ثبت احوال برای آن هانام خانوادگی، «داروگر» را انتخاب کرده است.

مرحوم فروتن، جذب بزرگ این خانواده، در زمان قاجار در پایین خیابان عطاری داشته و از قضا جزو عطارهای سرشناس و معروف شهر به شمار می آمده و حجره او، محل رفت وآمد مداوم مردم و نسخه گرفتن برای درمان بیماری ها بوده است. با فوت او، محمود، یکی از پسرانش، مغازه عطاری پایین خیابان را تعطیل می کند و آن را به بالا خیابان که آن روزها رونق بیشتری داشته و رفت وآمد مردم در آنجا بیشتر بوده است، منتقل می کند. قدیمی های مشهد می گویند که عطاری مرحوم فروتن در بالا خیابان درست کنار مهمانخانه حضرت بوده است و بین مردم مشهد، شناخته شد.

مرحوم محمود داروگر پس از چندی، سروشکل عطاری آبا و اجدادی شان را تغییر می دهد و پای داروهای شیمیایی را برای اولین بار به آن مغازه باز می کند و کم کم داروهای جدید جای گیاهان دارویی را می گیرد، همین می شود که نام عطاری نیز از سردر مغازه داروگرها پاک می شود و جایش را به داروخانه می دهد.

این اتفاق زمانی روی می دهد که اعتماد مردم به پزشکان جلب شده است و برای درمان امراضشان به آن هار مراجعه می کنند، نه دلاک ها و آن هایی که با دارو و دوا های گیاهی برایشان نسخه می پیچیدند. جابه جایی و تغییر کاربری عطاری به داروخانه، هم زمان می شود با اصلاحات رضا خانی و الزام تعیین نام خانوادگی برای هر شخص. مأمور ثبت احوال رضاخان با دیدن شغل موروثی این خانواده و عطاری ای که به داروخانه تبدیل شده است، نام خانوادگی داروگر را برای آن ها انتخاب می کند.

خیلی طول نمی کشد که داروخانه داروگر بین مردم مشهد شناخته می شود و برای خودش نامی دست و پا می کند؛ آن ها آن قدر معروف شده بودند که نه تنها نیاز دارویی دیگر داروخانه های شهر را برطرف می کرده اند، که حتی برای داروخانه ها و دیگر اهالی شهرهای استان هم دارو ارسال می کردند. روال کار هم این طور بوده که داروخانه دارها و مردم، پول را برای داروخانه داروگر حواله می کردند و بعد هم مرحوم داروگر، دارو را برایشان ارسال می کرده است.

آوازه داروگرها در مشهد به اندازه ای می پیچد و به قدری مشهور می شوند که بقیه داروخانه دارهای شهر، حتی آن هایی که از داروگر قدیمی تر بودند، ترغیب می شوند با این خانواده شراکت کنند. آن طور که نقل شده است، داروخانه های، ناصری، و، صحت، در کوچه ملک و جوهرچی، در، کوچه چهارباغ، دوشریک محمود داروگر در آن سال ها بوده اند.

با فوت محمود داروگر، زمام امور داروخانه به دست نسل سوم این خانواده، یعنی پسرش حسن داروگر، می افتد و او مسئولیت داروخانه را به عهده می گیرد. باین همه داروخانه داروگر هنوز آوازه روزهای اولیه تأسیسش ا دارد و حسن داروگر داروخانه ای که به وارث رسیده، همچنان مورد اعتماد و محل مراجعه مردم است. اما او آخرین نفری است که چراغ شغل آبا و اجدادی اش را روشن نگه می دارد؛ چون چندی بعد و بنا به دلایلی، تصمیم می گیرد کار داروخانه داری را رها کند و مدتی پس از این تصمیم، یکی از اولین داروخانه های مدرن مشهد برای همیشه تعطیل می شود و به خاطره ها می پیوندد.

روایت

دکتر مجتبی مولوی از پخش دارو در مشهد می گوید

«دارویی مولوی» در سرای مینو

مرحوم عبد الحمید مولوی را با عنوان پدر خراسان شناسی معاصر می شناسیم اما سوا ی این ها جالب است بدانید که این خاندان در کار پخش دارو هم بوده اند. همین موضوع سبب شد در چند سطر کوتاه، پای صحبت پسرایشان، دکتر مجتبی مولوی، بنشینیم و از تاریخ پخش دارو در مشهد بشنویم؛ در دهه ۴۰ و قبل از آن، داروبه فراوانی امروز نبود. ماحتی با کمبود داروخانه روبه رو بودیم. چون دکتر نداشتیم، البته یک عده بودند که پیش از شروع کار با ید می رفتند در خارج کشور مثلاً در روسیه دوره می دیدند. در نهایت هم کارشان پخش دارو بود. نه سنا، نه خان دارو، در واقع دارواز کشورهایی مانند آلمان، سوئیس، فرانسه و آمریکا وارد تهران می شد. تهران این هارابه پخش دارو و یا دارویی های شهرستان های دادو آن هاهم دارو را به داروخانه های، رساندند، مثلاً پخش داروی ما که، دارویی مولوی، نام داشت. دور حرم در سرای مینو بود. آن زمان در مشهد، غیر از ما پنج پخش داروی دیگر نیز همان طر اف خدمان بودند. تهران، دارو را ابتدا به صورت نسویه به ما می فروخت و بارت می گرفت و وقتی ما دارو را کامل می فروختیم، پولش را می فرستادیم. آن زمان تنها کارخانه داروسازی ایرانی، تولید دارو بود که آن هم مواد اولیه دارو را از خارج کشور می خرید و در ایران ترتیب و بسته بندی می کرد. البته کارخانه های داروسازی خارجی هم بودند که در داخل فعالیت داشتند.»

*دکتر حجازی در ۱۹ تیر ۱۳۰۲ خورشیدی نیز نخستین مریضخانه و دواخانه طر قبه را تأسیس می کند. این مریضخانه احتمالاً همین بیمارستان دکتر شریعتی باشد که اوطق و صیتش در آن دفن شده است.

منبع: کتاب راهنمای خراسان از دکتر علی شریعتی، مکتب شاپور از جمعی از نویسندگان تاریخچه دارالشفا آستان قدس رضوی در دوره صفوی از حمیده شهیدی، اسناد آستان قدس رضوی و مطبوعات قاجار تا پهلوی، پژوهش سید قطبی،

از میان خبرها